

СТОРІНКА ВЧЕНОГО

УДК 340.96

**ПРАВОСУДНА ДІЯЛЬНІСТЬ
І ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ:
ЗАПИТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА****Н. М. Оніщенко**

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
заслужений юрист України*

Не є секретом, що сьогодні авторитет суду, судової діяльності в суспільстві перебуває, м'яко кажучи, на неналежному рівні. До цього призвело багато об'єктивних факторів, економічних чинників, агресивні військові дії Росії, дисфункції правової свідомості, зниження рівня як суспільної, так і особистісної моралі. Зрозуміло, що «хворобливість» судової системи складно вилікувати за один день, тиждень або місяць. Зрозуміло також і те, що застосування відповідних механізмів не можна активізувати за помахом чарівної палички. Це складний щодо теоретичного унормування і практичного вирішення процес, але держава, зрозуміло, докладает максимум зусиль задля якомога скорішого очищення судової влади з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини. При цьому слід зауважити, що кожному пересічному членові громадянського суспільства зрозуміло: жодні демократичні зрушення не можливі без якісного реформування судової системи.

Декілька наукових спостережень, вступних зауважень щодо цього.

Певний докір можна зробити сьогодні не тільки суддям, практичним працівникам, а й представникам юридичної науки, розробникам вітчизняної юридичної доктрини. Справа в тому, що не слід зайвий раз доводити: прак-

тика мертва без теорії, теорія безсила без практики. Деякі міркування з цього приводу, принаймні, у двох взаємопов'язаних площинах. Використовуючи словниковий огляд, зазначимо, що термін «правосуддя» означає: «суд, судова діяльність держави, установи, що здійснюють судову діяльність держави, розгляд судових справ, судочинство, справедливий суд». Правосудна діяльність визначається як така, що «чинить правий, справедливий суд» [1, с. 1102]. Таким чином, здійснення судової діяльності ще не означає синонімічно, що вона є по суті правосудною, хоча демократичний правовий розвиток прагне саме до цього. Судова діяльність вимагає сутнісного наповнення, а отже — правосудної складової. Мовою метафор правосудна діяльність є душею судової діяльності, що здійснюється з урахуванням демократичних принципів, насамперед принципу верховенства права, що необхідно для створення європейського «простору свободи, безпеки і правосуддя» [2, с. 104].

На жаль, серед багатьох наукових праць, присвячених різним аспектам судової діяльності, проблематиці правосудної діяльності увага майже не приділялася. Отже, у сучасній вітчизняній доктрині не сформована теорія правосудної діяльності, що зараз як ніколи поки що на часі. Розробка цієї теорії повинна стати результатом співпраці вітчизняних учених-правознавців та представників юридичної практики, насамперед суддів.

Ще один фрагмент розгляду.

Не слід зайвий раз пояснювати, що будь-який реформаторський період у кожній сфері діяльності людини потребує не зниження, а суттєвого підвищення рівня правосвідомості та правообізнаності, і це одна з основних вимог громадянського суспільства, оскільки право народу на належне урядування передбачає і участь у прийнятті державницьких рішень, і їх імплементацію у законодавство, а це не можливо без належного рівня правових знань. Зрозуміло, що навіть порушення питань стосовно сфери правосудної діяльності у разі зниження загальноосвітнього, культурного та правового рівнів суспільства є некоректним.

Отже, проблематика, пов'язана з правовим вихованням, правовою освітою, правовою культурою, правовою свідомістю особи, є на цей час найбільш актуальною. І хоча цю наукову сферу не слід вважати позбавленою уваги, коефіцієнт корисної дії її впровадження в суспільні відносини залишається сьогодні стабільно низькими. Означена наукова сфера — обов'язковий чинник реформаторських змін, але й беззаперечним є той факт, що попри всі намагання її теоретичного освоєння задля реалізації практичних потреб, «віз лишається на місці». Здавалося, бурхливе зростання кількості юридичних

навчальних закладів очікувано могло б сприяти покращенню правової обізнаності в суспільстві. На жаль, цього не стається.

Наскільки ж важливою є категорія «правова освіченість» у життєдіяльності людини, у професійній діяльності фахового спеціаліста? Якщо досліджувати не тільки пошукові теоретичні моделі, а й практичні ракурси і напрями, можна констатувати, що якість нашого життя, безумовно, пов'язана з цією категорією: від бізнес-плану до якості медичного обслуговування, від належних умов праці до належних умов відпочинку, від правового захисту учасників АТО і їх сімей до захисту дітей-інвалідів, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Реалізуючи на практиці ці та інші інструкції, ми безпосередньо стикаємося з потребою особистого оволодіння не тільки «азбукою права», а й потребою більш високого рівня правової освіченості. Скількох негараздів у нашому економічному, соціальному, політичному житті та зайвих нарікань на владу, державу, суспільство, роботодавців тощо вдалось би уникнути у майбутньому, якби кожний пересічний громадянин незалежно від віку, статі і соціального стану володів би більшим рівнем правової грамотності сьогодні.

У рамках теоретико-правового аналізу зупинимось на поняттях «правова освіченість» (як результат) і «правова освіта» (як процес досягнення результату). Якщо освіченість — це засвоєння різнобічних знань [1, с. 858], то правова освіченість — це засвоєння правових знань на певних етапах державно-правового розвитку у визначених темпорально-просторових координатах. Правова освіченість — це рівень правової освіти.

Як і кожна теоретико-прикладна проблема, досліджувана не є винятком і повинна враховувати як нові підходи, способи, методи вивчення, так і відповідну методичку щодо її реалізації. Відповідно до першої позиції слід відразу наголосити на необхідності запровадження іншого, відмінного від попередніх часів підходу: пропозиція оволодіння не «правовим мінімумом» (цього явно не достатньо), а необхідним, відповідним цивілізованому суспільству рівнем правових знань у площині сучасного право-державотворення (в тому числі здійснення правосудної діяльності).

Правова освіта може розглядатися як система виховних і навчальних дій, спрямованих на створення умов для формування:

- поваги до права;
- власних уявлень і настанов, заснованих на сучасних правових цінностях суспільства;
- концепцій, достатніх для захисту прав, свобод і законних інтересів людини та правомірної реалізації її громадянської позиції.

Цілі правової освіти визначають завдання правовиховного процесу, до яких можна віднести:

- 1) формування та розвиток у громадян правових знань у сфері державного управління, принципів та засад здійснення правосудної діяльності;
- 2) виховання поваги до права як соціальної цінності, до принципу верховенства права;
- 3) вироблення потреб та навичок активного захисту у встановленому законом порядку своїх прав, свобод та законних інтересів.

Реалізація зазначених цілей та завдань сприятиме сформуванню належного рівня правосвідомості кожного члена громадянського суспільства.

Правова освіта не може ізолювано існувати в суспільстві, вона спирається на дані педагогіки та юридичних наук, при цьому педагогіка застосовується для найбільш ефективного правового виховання із використанням розроблених принципів та методів, форм і способів виховання особистості. У цьому зв'язку теорія та практика формування і розвитку правової культури повинні бути тісно взаємопов'язані не тільки з наукою права, а й з іншими галузями гуманітарних знань.

Успішними умовами для формування цього процесу слід вважати:

- створення і діяльність громадських організацій (можливо на базі крупних юридичних центрів), що беруть участь у різних соціальних проєктах, зокрема з надання безоплатної правової допомоги [4, с. 7–9].

- навчальні курси, що забезпечують профільне розширення і поглиблення уяви про право як особливий соціальний інститут; феномену правової культури, її принципів; особливостей регулювання різних форм суспільних відносин, особливо в політичній та економічній сферах для широкого загалу. Цю місію могли б взяти на себе юридичні коледжі, інститути і факультети в межах і форматах, визначених державою. Це б, безперечно, свідчило про їх суспільну корисність і необхідність. Як приклад, це стає вкрай необхідним під час запровадження у правову тканину нових інститутів права, скажімо, права народу на належне урядування, про що вже йшлося.

Неабиякого значення у зв'язку з наведеним набуває соціальне управління правоосвітнім процесом з урахуванням запитів громадянського суспільства.

Уявляючи цей процес комплексною системою, можна зазначити, що змістовна сторона управління складається з двох напрямів: зовнішнього і внутрішнього.

Перший є цілеспрямованою державною діяльністю, завданням якої є організація і забезпечення важливих з точки зору правової політики напрямів

мів здійснення правовиховного впливу і розробки державної політики правової освіти, а також організації суб'єктного складу правоосвітнього процесу і здійснення відповідного контролю. Другий — внутрішній напрям, що відображається у формі здійснення конкретних програм правоосвітнього впливу, які реалізуються певним колом суб'єктів з метою реалізації правоосвітніх заходів.

Правоосвітня робота — це конкретні заходи, спрямовані на здійснення суб'єктом правового впливу певних дій, заснованих на розроблених програмах реалізації правового виховання в суспільстві. Отже, правоосвітній процес — це сукупність заходів, що здійснюються з метою досягнення оптимально можливого результату відповідності виховного впливу суб'єкта правової освіти на суспільство, спрямованих на формування правосвідомості та високої правової культури, поєднаних з використанням спеціальних правових засобів і правоосвітніх механізмів.

Правова освіта — невід'ємна частина загальної культури громадянина, умова формування правосвідомості. Життя у громадянському суспільстві формує правову свідомість (позитивну чи негативну) незалежно від того, відбувається цей процес стихійно чи цілеспрямовано в рамках правової освіти. Але правова освіта є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху вирішення його особистих завдань, враховуючи і сферу правосуддя. У сучасних умовах саме правова освіта може стати найважливішим фактором розвитку особистості, становлення громадського суспільства і демократичної, правової держави європейського рівня в сучасній Україні, громадяни якої зможуть жити в соціально-правовій згоді один з одним, державою, владою, політичними партіями, громадськими рухами тощо.

Проте слід враховувати, що правові норми не є єдиними регуляторами поведінки. Було б серйозним спрощенням уявляти проблему таким чином, що право одразу стає внутрішнім регулятором поведінки конкретного індивіда. Сьогодні серйозна увага повинна приділятися взаємодії, взаємообумовленості та «взаємопідтримці» всіх діючих у державі соціальних регуляторів (моралі, етиці, релігійним нормам тощо) як складовим державної правової політики [3, с. 37–43].

Формування правових переконань — від зовнішніх потреб, що їх пред'являє суспільство особистості, до внутрішнього переконання, та від нього — до дії — це шлях формування правової свідомості як необхідної умови забезпечення правосудної діяльності. Без формування правового переконання неможлива правомірна поведінка. Процес реалізації правової

норми — це взаємодія її вимог зі свідомістю індивіда. Не можна не погодитися із твердженнями вчених, що без вивчення переконань людини, її поведінки, психологічного механізму взаємодії вимог норми та свідомості людини неможливо зрозуміти мотиви правомірних вчинків, правомірних діянь.

Надбані правові знання повинні переходити в ціннісні установки, стати внутрішнім переконанням, отримати емоційне забарвлення, закріпитися у правових звичках.

Завдання правової освіти полягає в тому, щоб у своїй реалізації досягти такого рівня правосвідомості, коли кожен член суспільства дотримувався б соціальних правил поведінки та правових норм виключно через внутрішню необхідність і власні переконання, а не під страхом примусу. У цьому і полягає формування мотивів та звичок правомірної, соціально активної поведінки. Поведінка особи повинна бути свідомою. Мотивування дотримання правових норм, реалізація правомірної поведінки — головне та найскладніше завдання правової освіти.

Ідеологічна цінність правової освіти полягає в тому, що вона є соціально необхідним явищем, обумовленим об'єктивними закономірностями побудови і розвитку громадянського суспільства.

Отже, можемо констатувати, що відповідно до вимог європейського суспільства рівень правової освіти й достатній для розвитку громадянського суспільства рівень правової освіченості конкретної особи, безперечно, сприятимуть ефективному полілогу держави, громадянського суспільства, науки та людини, і це буде суттєвим кроком в усіх реформаторських трансформаціях суспільних відносин, зокрема у сфері правосуддя.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
2. Договір про Європейський Союз. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко / за ред. Геннадія Друзенка. — К. : «К.І.С.», 2010. — 536 с.
3. *Оніщенко Н. М.* Нормотактика як складова державної правової політики // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 4 (126). — С. 37–43.
4. *Петренко П.* Ми повинні стати адвокатами простих людей, які не мають фінансової можливості заплатити кошти за послуги адвоката самостійно // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2015. — № 7. — С. 7–9.

Онщенко Н. М. Правосудна діяльність і правове виховання: запити громадянського суспільства

Анотація. У статті акцентовано увагу на необхідних сутнісних складових судової діяльності — правосудній діяльності, зазначено, що у вітчизняній доктрині до цього часу приділялася недостатня увага природі, сутності, значенню правосудної діяльності як діяльності, що «чинить правий, справедливий суд».

Окремий вектор розгляду пов'язаний із значенням правовиховної роботи із забезпечення необхідного рівня правової освіченості, що є сьогодні вимогою громадянського суспільства щодо усіх сфер життєдіяльності людини, особливо у сфері правосуддя.

Ключові слова: судова діяльність, правосудна діяльність, співвідношення судової діяльності та правосудної діяльності, правове виховання, правосвідомість, правова культура.

Онщенко Н. Н. Правосудная деятельность и правовое воспитание: запросы гражданского общества

Аннотация. В статье акцентировано внимание на необходимые существенные составляющие судебной деятельности — правосудной деятельности, указано, что отечественной доктриной до сих пор уделялось недостаточное внимание природе, сущности, значению правосудной деятельности как деятельности, которая «оказывает правовой, справедливый суд».

Отдельный вектор рассмотрения связан со значением правовоспитательной работы по обеспечению необходимого уровня правовой образованности, который является сегодня требованием гражданского общества по всем сферам жизнедеятельности человека, особенно в сфере правосудия.

Ключевые слова: судебная деятельность, правосудная деятельность, соотношение судебной деятельности и правосудной деятельности правовое воспитание, правосознание, правовая культура.

Onishchenko N. M. Legal Activity and Legal Bringing up: Requests of Civil Society

Summary. In the article it is emphasized that authority of Court, judicial activity is not on appropriate level. The author analyzed, which led to this situation: economical factors, aggressive actions of Russia, etc. It is emphasized that it is difficult to cure the debility of judicial system during a day, a week or a month. It is a complicated process in terms of theoretical standardization and practical solution. But now the state is doing everything possible for prompt purification of the judicial power in order to protect rights, freedoms and legal interests of Human, since it is clear that no democratic shifts are possible without quality reformation of the judicial system.

The author proposed scientific observations as for this. It is emphasized that insufficient attention to this issue was paid by judges, practical officials, as well as representatives of science, elaborators of domestic legal doctrine.

The term «justice» means «court, judicial activity of a state, institution, which performs judicial activity of a state, consideration of judicial cases, judicial proceedings,

and fair trial». Legal activity is determined as one that «performs correct, fair trial». Therefore, performing judicial activity does not mean synonymously that per se it is legal one, although democratic legal development is aimed at this. Therefore, judicial activity requires the essential content, and therefore – legal component. As it is noted in the article, legal activity is the soul of judicial activity performed taking into account democratic principles, and, first of all, the principle of the rule of law, which is necessary for the establishment of European area of freedom, security and justice.

Unfortunately, among many scientific works devoted to different aspects of judicial activity, the attention was not paid to legal activity. Therefore, in contemporary domestic doctrine the theory of legal activity was not formed. Now this issue is very urgent. The elaboration of this theory must become the result of cooperation between domestic scholars-legal experts, representatives of juridical practice and, first of all, judges.

Special attention is paid to the consideration of the problem of legal upbringing, legal education, legal culture, legal consciousness, legal outlook and legal awareness of a person.

Key words: judicial activity, legal activity, correlation between judicial activity and legal activity, legal upbringing, legal consciousness, legal culture.